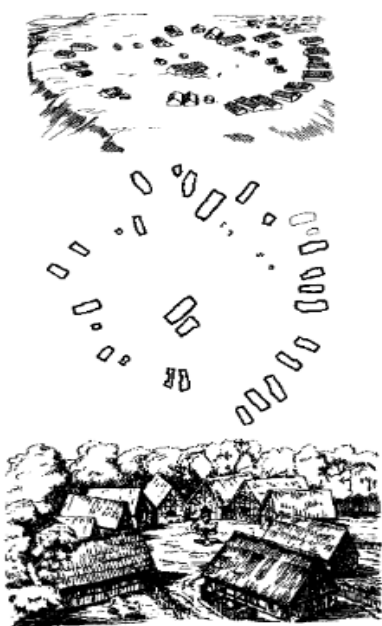

ТЕМА : ІСТОРИЧНЕ КОРИННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

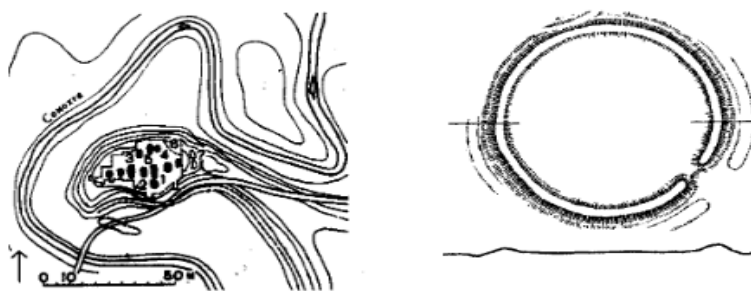
Початок історії руської архітектури прийнято пов'язувати з часом розквіту ранньофеодальної монархії Київської Русі, що настав наприкінці X - поч. XI ст. Русь у цей час, опинившись на перетинанні торговельних шляхів між її західними, східними й південними сусідами, стала “зоною зустрічі цивілізацій”. Прийняття християнства на Русі започаткувало взаємодію культурних традицій східних слов'ян як зі спадщиною цивілізацій Візантії, країн Передньої Азії, Середземномор'я, так і з західноєвро-пейською культурою.

Найдавніший етап пов'язаний з культурою хліборобів епохи неоліту початку III - першої чверті II тисячоріччя до н.е., так званою трипільською культурою, що поширювалася між Карпатами й Дніпром, вписуючись у межі майбутньої прабатьківщини слов'ян.

Трипільська культура залишила сліди великої кількості селищ, що розташовувалися на високому плато. Як правило, вони мали кільцеву структуру (рис. 36, 37, 38.).

36. Селище трипільської культури "Коломійщина-І". Реконструкція і план розкопок (за Т. С. Пасеком) Чеське селище із круговим планом.

37. Городище Березняки у Верхньому Поволжжі. Грубське городище

38. Єкімауцьке городище на Дністрі. IX-XI ст. Реконструкція Г. Б. Федорова та Г. Б. Щукіна.

Докладно вивчене трипільське селище біля сучасного села Халепіє на Київщині, назване —Коломійщина-1. Його площадка охоплена майже правильним колом з діаметром 160-170 м. Центральна площа залишалася вільною й, мабуть, служила місцем для загону худоби й здійснення святкових ритуалів. Збільшення числа будівель йшло за рахунок внутрішнього простору. На пізньому етапі розвитку трипільської культури (2100-1700 до н.е.) периметр поселень стали зміцнювати оборонними спорудами - ровом і валом (поселення Кукутені поблизу від Яс).

За аналогією з поселеннями інших культур, що перебували на близькому рівні соціального й економічного розвитку, можна вважати, що кільцевий обрис трипільського поселення з його ритуальним ядром у центрі був формою, що відображає модель всесвіту, сформовану в уяві мешканців. Побутове в таких селищах ставилося в прямий зв'язок з космічним. Символіка форми, що фіксувалася уявленнями про світ і устрій всесвіту, визначала стійкість структурної моделі, що незмінно відтворювалася при створенні нових поселень.

Для періоду розквіту трипільської культури (2700-2100 до н.е.) характерні великі наземні будинки, прямокутний простір яких ділився перегородками на кілька приміщень зі своїми печами. В середині будинку головне місце займала піч - домівка, перед якою влаштовували вівтар-жертвник, прямокутний, або що мав хрестоподібний обрис. Вівтар орієнтували за сторонами світу, незалежно від напрямку стін будинку. Увага до орієнтації за сонцем теж риса, характерна для архаїчних землеробських культур.

Формування ранньослав'янської культури

В другому тисячоріччі до н.е. на землях між Дніпром і Одером від загального індоєвропейського масиву відокремилися праслав'яни. Селища праслав'ян бронзового століття склалися як щільні групи будинків-напівземлянок або витягувалися вздовж берега річки (прикладом може служити селище XV-XII ст. до н.е. на хуторі Пустинка берега Дніпра на захід від Чернігова з його дев'ятнадцятьма будинками й коморами). Великі селища з'явилися під час переходу від бронзового століття до залізного, що було пов'язано з розвитком орного землеробства, забезпеченого

використанням залізних знарядь. У цю епоху (X-VII ст. до н.е.) праслав'янам-землеробам вперше довелося зіштовхнутися з набігами степняків-кіммерійців, захистом від яких стали городища-зміцнення з будівлями уздовж кільця зміцнень і громадським простором посередині.

У легендарні “Траянові століття” (II-IV ст. н.е.), коли ранньослав'янський світ, оправившись від руйнівних наслідків сарматської навали, досяг підйому господарського й соціального життя, зона лісостепу була прикрита від кочівників Змієвими валами, що простягнулися на сотні кілометрів. Кочові орди, що натрапляли на них, з незліченними чередами й обозами не намагалися перебороти перешкоду, а змінювали напрямок руху. Під захистом цієї смуги берегами рік стали утворюватись великі відкриті поселення, розтягнуті на 1-1,5 км. Лінійна структура їх плану широко поширилася.

Але тоді поселення північно-східної лісової зони, що обживалися слов'янами, одержали форму компактних городищ з валами й частоколами. Будівлі усередині кільця зміцнень групувалися навколо центрального відкритого простору - іноді з будинком, де проходили збори родової громади, як у Березняковському городищі III-V ст. на Верхньому Поволжжі.

Високий об'єм церкви посередині вільного простору в архаїчних культурах, як правило, пов'язаний з міфопоетичним образом “світового дерева”. —Світове дерево|| в широко поширеному типі космогонічного міфу виступає як вісь світу, вертикаль, що позначає його сакральний центр. Воно служить зв'язком між світами —горнім|| і земним. У слов'янському фольклорі роль —світового дерева|| виконує райське дерево Вирій, береза, дуб. Його зображення стало поширеним архаїчним мотивом північноруської вишивки.

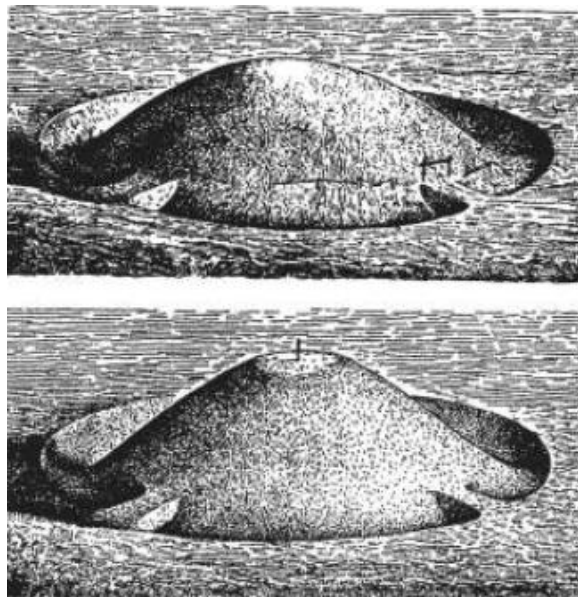
Найдавнішою символічною формою окремої будівлі була покрівля. Основа цього символу - загальний для багатьох культур образ граничності світу, обмеженого небом, що проектувався на житло. Характерну для руських осель двосхилу покрівлю з її архаїчною безцвяховою конструкцією скріплює й завершує важка верхня жердина, яку називали конем. На передній частині її витісували з комля зображення кінської голови або птаха.

Кінь мав ключове значення в символіці покрівлі. Він пов'язувався з конем

як з солярним символом і разом з тим нагадував про стародавній звичай приносити жертву при закладці будинку. “Будинок, наче “зростав” із закопаної в землю кінської голови, увінчувався її ж зображенням, що надавало всьому житлу вид коня.

Символіка високої покрівлі перегукувалася зі значеннями, які несла форма похоронних курганів - єдиного типу монументальних споруджень, що зберігся з передісторії руської архітектури. В міфології древніх народів образ гори виступає як варіант світового дерева, осі світу.

Похоронні обряди, пов'язані зі спорудженням курганів, зберігалися на Русі до утвердження християнства. Найбільш відоме серед подібних споруджень - курган Чорна Могила кінця X ст. у Чернігові (рис. 39.), що, за переказами, був князівським похованням. Його величезний конічний насип має діаметр внизу близько 50 м і висоту до площини, що вінчає, і де колись стояв стовп - 11 метрів. Силует цієї руської піраміди панував над великим простором долини ріки Десни.

39. Курган Чорна Могила в Чернігові,
X ст. Кургани Новгородські сопки.

Язичеські святилища

Святилища слов'янської стародавності не були будівлями з масивними конструкціями й замкнутим простором. Божества в поданнях древніх слов'ян зберігали зв'язок з природою та її явищами - сонцем, дощем і грозою, водою джерел, родючістю землі й плідністю тварин. Поклоніння таким божествам не

вимагало відчуженості від світу в замкнутих просторах, подібних тим, які створювалися в християнських храмах. Обряди відбувалися в природному оточенні й храм був не вмістищем людей, а центром, що позначав місце їх збору, де зберігалися предмети поклоніння - зображення божества.

До XI ст. існувало велике святилище на горі Богіт біля ріки Збруч (рис. 40.), що зайняло древнє скіфське городище з валами, складеними з каменю.

Внутрішній вал відокремлював верхню його частину. Там було капище з кільцем з восьми круглих ям-жертвників. Усередині кільця стояв знаменитий Збручський ідол – Род-Святовит, що уявляв собою не зображення якогось окремого божества, а цілу космогонічну систему, що чітко склалася до IX ст. Висота ідола складає 2 м 67 см. Верхня частина оформлена у вигляді округлої шапки з хутряною рельєфною опушкою, під якою на чотири сторони світу дивляться людські обличчя, завершені чотирма плоскими гранями. Це чотирьохлике божество є всеосяжним богом всесвіту - Родом, що дає початок життю у всьому різноманітті земних форм. Він має фалічну форму й пофарбований в червоні кольори.

Уся система рельєфів на тілі основного ідола є узагальненим образом все-світу з його трьома світами: небесним, земним і підземним. Верхній, небесний ярус, містить великі зображення богів: головна фігура з рогом статку - Макош, богиня родючості й урожаю; по її праву руку з кільцем або браслетом розташовується Лада - богиня весни, весняної оранки, покровителька шлюбу й любові;

по ліву руку від Макоші чоловіча фігура з конем і шаблею - Перун, бог грози й війни. І нарешті, Дажьбог - божество сонячного світла з солярним знаком. Чоловіче божество нижнього ярусу, що тримає на своїх плечах усю землю, може бути зіставлене з Велесом-Волосом, одна іпостась якого пов'язана з підземним світом померлих, але який не був ворожим божеством, а був "богом худоби", тобто богом багатства, статку, пов'язаного з предками, які допомагають живим. Середній ярус - земний світ, займають фігурки людей, які за своїми розмірами значно поступаються фігурам богів. Вони з усіх боків

оточені богами заступниками: зверху божествами небесної сфери, знизу - підземного світу.

Прийняття християнства на Русі

До IX ст. майже два сторіччя Київська Русь була язичеською державою. До цього часу вже шість століть християнство було державною релігією Візантії, а в родинній Болгарії більше століття, і перетворилося в добре розвинену релігію класового суспільства. Прийняття християнства повинно було зміцнити державність, але в цьому акті таїлася небезпека перетворитися у васала візантійського цесаря, тому батько Володимира, князь Святослав, категорично відмовлявся прийняти християнство, до чого схилила його мати княгиня Ольга, хрещена ще в середині X ст. Близько 980 р. Володимиром була проведена язичеська реформа. Новий руський пантеон був протипоставлений не тільки візантійському християнству, а й скандинавському язичеству найманих дружинників-варягів. До пантеону Володимира входило п'ять антропоморфних божеств і один собакоподібний:

1. Перун - головний бог війни, грози й блискавки, був висунутий на головну роль у зв'язку з посиленням військової демократії Київської Русі. Таким чином виявлено турботу про військові перемоги, а не про врожай, демонстрацію дружинної мощі.

2. Стрибог - Рід, це всеосяжний і всюдисущий бог всесвіту, що перебуває на небі й надихає життя в усе живе, мав вигляд лингама - його загальний вигляд відображає чотирьохликий Збручський ідол;

3. Дажбог - бог денного сонячного світла, подавець земних благ - древні слов'яни не сприймали денне світло, як результат сонячного випромінювання, а вважали його еманцією окремої божественної сутності.

4. Хорс - бог сонячного диска, що робить свій добовий об'їзд або обліт землі й підземного світу на конях або лебедях, пов'язаний з поняттям кола - "хоровод", "колесо".

5. Макош - богиня родючості, "мати врожаю", в пантеоні Володимира відтиснута на передостаннє місце, віддаючи провідну роль у державі завойовницькій діяльності.

6. Семаргл - крилатий пес, заступник насін'я і прорістів, посередник між верховними божествами неба й землею.

Нові ідоли були поставлені не на відстані "на пагорбі", як стояв Перун за часів Ігоря, а безпосередньо поруч з князівським палацовим комплексом. Але введення нового єдиного язичеського пантеону не вирішило проблеми державної єдності, не могло поставити Русь на гідне місце серед європейських держав, а тому князем Володимиром було ухвалене рішення про християнізацію Русі. Язичеське капище в Києві було зруйноване в 988 році: дерев'яного Перуна потягли до ріки й сплавили Дніпром до ріки Перинь у Порогів, інших ідолів розбили на місці.

Русь IX-X ст. була традиційно пов'язана з блискучим Константинополем та зі слов'янами в центральній Європі й на Балканському півострові. Ці зв'язки значною мірою визначили орієнтацію Київської Русі на східно-християнський світ. При цьому в київських князів була можливість вибору між різними релігіями, тому що держави, що їх сповідали, були зацікавлені в контролі над багатими руськими землями. Переказ про вибір релігії подає пам'ятник давньоруської літератури "Повість минулих літ". У 986 р. у Київ прийшли посланці з Константинополя, місіонери з Рима, а також представники іудаїзму й ісламу. Відповідно до легенди, князеві Володимиру найбільше сподобалася мова грецького проповідника, однак остаточне прийняття християнства Володимиром було пов'язане з військово-політичними обставинами - походом на Корсунь і одруженням з грецькою царівною, умовою одруження було хрещення Володимира.

Причини вибору християнства:

1. Прийняття християнства обіцяло політичні й торговельні вигоди, що співпадало зі стратегічною концепцією молодої держави.
2. Відмінність православ'я від католицизму роллю монарха, католицизм - теократична монархія, православ'я - монархія світська.
3. На відміну від католицизму, де служби велися грецькою, латинською, єврейською мовами, православ'я допускало служби рідною мовою.
4. Естетичний вплив християнського православ'я.

Після смерті Володимира настають лихоліття - його сини починають поділ земель. Світлим променем цієї похмурої епохи є правління Ярослава Мудрого (978- 1054), за якого були побудовані численні архітектурні спорудження в Києві, Чернігові, Новгороді.

У результаті феодальних міжусобиць відокремлюються Новгородське князівство, Чернігівське, Псковське, Полоцьке, Смоленське, Володимиро-Суздальське, що послабило обороноздатність Руської держави. Князі підсилювали феодальну роздробленість розділяючи своє князівство на долі між всіма синами, князівства дрібніли, криваві свари між князями-братами стали постійним явищем на Русі, підсилювалася небезпека її поневолення. Князівська міжособиця не припинялася до навали татаро-монгольського іга (1237-1380) і стала однією з причин поразки Русі. Руська земля була обкладена непосильною даниною, хоча й зберегла свою державність, її розвиток був сильно уповільнений.

Тільки в період піднесення Москви стає можливим організувати боротьбу проти ненависного ярма й виникають передумови для об'єднання руських земель.

Контрольні питання

1. Розкрийте символічне значення просторової структури трипільських поселень?
2. Поясніть, яке значення й роль образу «Світового дерева» в просторовій структурі ранньослов'янських городищ?
3. Розкрийте символічне значення покрівлі в давньослов'янському житті?
4. Поясніть символіку похоронних курганів.
5. Які причини введення Володимиром нового язичеського пантеону?

Відповіді і конспект надіслати на пошту **ashmarina@ukr.net**